

Megjelent: Credo 21 (2015:3) 5-14.

„Támadt ebből égszakadás”: Luther visszatekintése első küzdelmeire 1545-ből

Bevezetés

Gyűjteményes Luther-kiadványok már 1518-tól kezdve megjelentek a könyvpiacra (1520-ig hét különböző kiadás), ám 1521-től abbamaradtak ezek az összkiadás-próbálkozások. A könyvkiadókat nem annyira a wormszi ediktum, még kevésbé a közönség érdektelensége tartotta vissza, inkább a művek nagy száma. Első katalógusuk (a *Verzeichnis*) 1528-ban jelent meg Wittenbergben, mely minden bizonnyal már egy tervezett összkiadás alapos előmunkálataként készült el. Ennek kibővített változata (a *Catalogus*) 1533-ban látott napvilágot Luther ajánlásával.¹ Már itt találkozhatunk a később is visszatérő gondolattal: inkább olvasnák az emberek a Szentírást, mint az ő műveit, melyeket legfeljebb a történeti stúdiumok kedvéért érdemes elővenni.² Luther szerénykedését nem szabad teljesen komolyan venni, ez ugyanis a humanista ajánlások kötelező műfaji eleme, nemkülönben a „mindazonáltal haszonnal járna...” kezdetű fordulat is.³ A műveinek címeit végignéző Lutherben tudatosul, milyen utat járt be, míg pápista szerzetesből emberi tekintélyeket megkérdőjelező reformátorrá lett, s ez az ellenfelei által gyakran szemére vetett átalakulás – úgy véli – olvasói számára is tanulságokkal szolgálhat. Ezt a gondolatot fejt ki azután a korai disputációk gyűjteményéhez (1538) írt ajánlásban: ne gondolja senki, hogy ő egy csapásra lett reformátor; régi irataiból éppen erőtlensége és gyarlósága lesz nyilvánvaló.⁴

Újabb lökést adott a wittenbergi összkiadás előkészületeinek az a hír, hogy a strassburgiak is megszerezték Luther hozzájárulását egy – soha meg nem valósuló – kiadáshoz. A wittenbergiek (a legnevesebb munkatárs Georg Rörer volt) két csoportra osztották az anyagot: külön sorozatot terveztek a német, és külön a latin műveknek, leveleknek és dokumentumoknak (melyek nem kizárólag Luthertől származtak), inkább tematikus, mint időrendi felépítésben.

A német sorozat első kötete 1539-ben jelent meg. Asztali beszélgetéseiből kitűnik, hogy Luthert ezidőtájt ugyanaz a gondolat foglalkoztatta, amit az ajánlásban is kifejt: aggódik, hogy művei háttérbe szoríthatják a Szentírás olvasását, ahogy az egyházatyák könyvei tették ezt a régi egyházban.⁵ Az ajánlás érdekes eszmefuttatással zárul: a szerző az olvasó figyelmébe ajánlja bibliamagyarázati módszerét, melynek rövid összefoglalása három szó: *oratio*, *meditatio*, *tentatio* (imádság, elmélkedés, megpróbáltatás).⁶ E módszer népszerűsítésével Luther más műveiben is találkozhatunk, itt viszont ő – meglepő módon – éppen saját műveinek ajánlásában buzdítja bibliaolvasásra az olvasót. Annyira azonban mégsem lóg a levegőben ez az oktatás, hisz Luther egykori írásaiban is annak látja a bizonyítékát, hogy hitre, ismeretre senki sem juthat szenvedések és kísértések nélkül.

A következő kötet (a latin sorozatból az első) már nem sokkal a reformátor halála előtt hagyta el a sajtót (1545). Ennek ajánlása, jollehet ugyanazt a gondolatot viszi tovább, mind terjedelmében, mind jelentőségében meghaladja a három korábit. A kutatók sokáig „önéletrajznak” tekintették, s éppen ezért is vezette félre mindazokat, akik nem ismerték föl: ajánlás akar lenni, semmi több.

¹ LVM 7: 579–580.

² Luther már 1527. március 21-én így írt Clemens Ursinusnak: „Könyveim katalógusa magamnak sincs meg, de a művek sem, mert azt szeretném, ha egyszerűen a Bibliát olvasnák ezek helyett.” LVM 7: 452.

³ LVM 7: 579.

⁴ LVM 7: 619–622.

⁵ Az idevágó asztali beszélgetéseket (WA.TR 3797, 4025, 4029 sz.) 1538 áprilisa és októbere között jegyezték föl. Wolfgang Capitóhoz írott levelében (1537. július 9.) pedig egyenest Kronoszhoz hasonlítja magát Luther: legszívesebben minden művét lenyelné, nehogy „gyermekei” igazolják aggodalmát. LVM 7: 607–608.

⁶ LVM 5: 18–22.

Korai műveit újraolvasva (a kötet témája a búcsú-vita és a Rómával való szembefordulás volt) Luther szembesülni kényszerült egykori tekintélytisztelő magatartásával, s nehogy az olvasó ezt félreérthesse, magyarázatokat fűz a szöveghez. Ezzel a szándékkal egyébként már a korábbi ajánlásokban is találkozhattunk. A magyarázatok – a kötet tartalmához igazodva – az 1517 és 1519 közötti eseményeket idézik föl, ám nem kronologikusan, hanem a kötetbe felvett művek tematikus sorrendjében.

Bölcs Frigyes alakja pl. vissza-visszatér, sokszor anakronisztikusan, fittyet hányva az eseménytörténetre. Ennek az a magyarázata, hogy Luther úgy érezte, az írásokból nem derül ki, milyen szerepet játszott az elhunyt választófejedelem a reformáció történetében. Ezért kapcsol össze akár későbbi történeteket is, ha jellemzőnek tartja őket a fejedelem finom diplomáciai manővereire.⁷

A latin művekhez írt ajánlás legismertebb, sokáig vitatott értelmezésű szakasza Luther ún. „toronyélményének” a leírása. Luther reformátori felismerésének ezen döntő állomását a legújabb szakirodalom csak 1518-ra, a 95 tétel megszüvegezésénél későbbre datálja, többek között ezen beszámoló alapján.⁸ A mai olvasó viszont akkor tesz a legjobban, ha ezeket a sorokat nemcsak történeti beszámolóknak olvassa, hanem – a szerző eredeti szándéka szerint – bizonyágtételnek is.

A kezdeti eszmélődésére visszatekintő, működésével számot vető öreg reformátor vallomása ez kételyről, hitről, kísértésről, kegyelemről. Mondataival nem törekszik másra, mint hogy használjon, segítsen ifjabb olvasóinak. Ha sikerül lefejtünk mondatairól a humanizmus toposzait, a kronológia szabad kezelését, és túltekintünk a szerző esetleges öngazoló igyekezetén, bizonyára kedvet kapunk a további olvasásra, éppen arra, amit Luther 450 évvel ezelőtt szívvel-lélekkel ajánlott.

Rövidítések

LM = D. LUTHER Márton: *Művei*. Szerk. Masznyik Endre. 1–6. köt. Wigand, Budapest–Pozsony, 1904–1917.

LVM = *Luther válogatott művei*. 5-8. köt. Luther, Budapest, 2011-2015.

PL = *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. Accurante J[agues]-P[aul] MIGNE. 1–221. köt. Migne, Lutetiae Parisiorum, 1841–1864.

WA = LUTHER, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe* („Weimarer Ausgabe”). 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.

WA.TR = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden*. 1–6. köt. Böhlau, Weimar, 1912–1921.

⁷ Ezt az 1545-ös visszatekintést egészíti ki tartalmilag a kicsit korábbi, *Wider Hans Worst* (‘Hurka Gyurka ellen’) c. gúnyirat (1541), melynek célja kifejezetten a Böölcs Frigyeszt érő rágalomok elhárítása és megcáfolása. WA 51: 538–546.

⁸ ITTÉS Gábor: Megtért-e Luther 1817 előtt? A „toronyélmény” mint reformációtörténeti probléma. In: *Conversio: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22–23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai*. Szerk. Déri Balázs. ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest, 2013. (HAGION Könyvek 1.) 369–380.

Martinus Luther ajánlása latin művei wittenbergi kiadásának első kötetéhez⁹

(1545)

Martinus Luther köszönti az istenfélő olvasót.¹⁰ Sokáig keményen ellenálltam azoknak, akik a könyveimet, vagy jobban mondva éjszakai virrasztásaim zűrzavaros szüleményeit ki akarták adni. Egyrészt nem akartam a régiak munkáit az én újdonságaimmal eltorlaszolni, s az olvasót hátráltatni azok olvasásában. Másrészt Isten kegyelméből van most egy halom jó tankönyv, mindenekelőtt Philippus kiváló műve, a *Loci communes*,¹¹ melyek segítségével a teológusok és a lelkészek színvonalasan és alaposan képezhetik magukat, hogy hatalmasan hirdessék az istenfélő tanítást (Tit 1,9); ráadásul a Szentírás is olvasható most szinte minden nyelven. Az én könyveim azonban kaotikus rendtelenségben születtek, ahogy az események sodra hozta kénytelen-kelletlen magával: „nyers kusza halmaz”.¹² Nekem magamnak sem volna most könnyű rendbe szedni őket.

Ezen okok miatt kívántam, hogy összes könyvem feledésbe merüljön örökre, hogy maradjon hely a jobbak számára. De győzött végül azok erőszakossága és konok makacssága (Lk 11,8), akik napra nap rágták a fülem: ha életemben nem járulok hozzá könyveim kiadásához, halálom után mégis biztosan meg fogják jelentetni őket olyanok, akiknek halvány gőzük sem lesz már az események sorrendjéről és okairól, és így az eredeti rendtelenségből még további zűrzavarok támadnak... győzött hát erőszakosságuk, s beleegyeztem a kiadásba. Hozzájárult még ehhez méltóságos választófejedelmünk, János Frigyes kívánsága és parancsa is, aki szigorúan utasította a nyomdászokat, hogy lassanak munkához, sőt mielőbb fejezzék is be.¹³

De mindenekelőtt kérve kérem az istenfélő olvasót a mi Urunkért Jézus Krisztusért, hogy irataimat megértéssel, sőt mély szájalommal olvassa, tudván, hogy egykor én is szerzetes¹⁴ és elvakult pápista voltam. Mikor síkra szálltam ezért az ügyért,¹⁵ még annyira szédelegtem, sőt nyakig úsztam a pápa dogmaiban, hogy ha módom lett volna rá, vakbuzgóságomban ölni is kész lettem volna, vagy legalább egyetértőleg segédkeztem volna mindazok kiirtásában, akik a pápának akár egyetlen pontban is megtagadják az engedelmisséget.

Ekkora Saul voltam én (ApCsel 7–9), olyan, mint még ma is sokan. Nem is olyan hidegen és fagyosan védtem a pápaságot, mint Eck és a hozzá hasonlók, akik szerintem inkább saját hasuk kedvéért védelmezik a pápát, mintsem hogy ügyét szívükön viselnék.¹⁶ Sőt, meg vagyok róla győződve, hogy még ma is kinevetik a pápát, mint az epikureusok. Én viszont komolyan jártam el a dolgomban, mert hogy iszonyúan rettegetem az ítélet napjától, mégis szívem mélyéből vágytam az üdvösség után.

Korábbi irataimat forgatva ezért meg fogod látni, milyen sok és fontos kérdésben engedtem nagy alázatosan a pápának, holott ezeket az engedményeket később a legborzasztóbb

⁹ M. Luther: Tomus primus omnium operum. Martinus Luther pio lectori s. WA 54: 179–187.

¹⁰ A fordítás során figyelembe vettem a Masznyik Endre (LM 1: 11–12) és Virág Jenő (Dr. Luther Márton önmagáról. 2. kiad. Budapest, 1943. 4–5, 72–75) által lefordított részleteket. A szövegközi bibliai utalások nem Luthertől, hanem a kiadótól, Otto Clementől származnak.

¹¹ Philipp Melancthon e műve volt az első evangélikus dogmatika (1521).

¹² Ovidius: *Metamorphoses* 1,7, Devecseri Gábor fordítása.

¹³ János Frigyes (Bölcs Frigyes unokaöccse, 1532–1547 között száz választófejedelem) 1542 óta szorgalmazta a wittenbergi kiadás folytatását, s ugyancsak az ő ösztönzésére indult 1555-ben a jénai Luther-kiadás.

¹⁴ Luther 1505. július 17-én lépett be az erfurti ágostonos kolostorba, feltehetőleg a következő évben tett fogadalmat.

¹⁵ A búcsú kérdésében.

¹⁶ Johann Eck (1486–1543) 1518 elején már a pápa védelmére kelt. Luther itt Eck és a Fuggerek szoros kapcsolatára céloz.

istenkáromlásnak tartottam és a mai napig átkozom. Ezen tévedésemet (mint ellenségeim¹⁷ gonoszul állítják: következtelenségemet) az időnek és tapasztalatlanságomnak tudd be hát, istenfélő olvasó! Kezdetben egyedül voltam, és az ilyen súlyos dolgok tárgyalásához bizonyára hiányzott belőlem mind a készség, mind a tudás. Ebbe a perpatvarba ugyanis egészen véletlenül, akaratom és igyekezetem ellenére pottyantam bele,¹⁸ Isten a tanúm!

1517-ben tehát, mikor vidékünkön árulták (akarom mondani: meghirdették) a búcsút¹⁹ rút nyereszkes céljából, prédikátor voltam, a teológia ifjú doktora (így mondják ezt), és elkezdtem a nép lelkére beszélni,²⁰ intve őket, hogy ne hallgassanak a búcsúárusok lármájára, jobb dolguk is van annál. Egészen biztos voltam benne, hogy ezekben a kérdésekben a pápára támaszkodhatom, akin akkoriban állhatatos bizalommal csüngtem, mivel rendeleteiben egyértelműen elítélte a quaestorok (így nevezi a búcsúprédikátorokat) rámenősségét.

Nyomban írtam két levelet, az egyiket Albert²¹ mainzi érseknek,²² aki a búcsúkból befolyó pénz felét kapta²³ (akkor még nem tudtam, hogy a másik fele a pápáé), a másik levelet Hieronymus brandenburgi püspöknek, a „helyileg illetékes” főpásztornak, ahogy mondani szokták,²⁴ és kértem őket, hogy fékezze meg a quaestorok szegyéntelen istenkáromlását, de ők lenézték a szegény kis barátot. Ezt látván jelentettem meg a disputáció tételeit²⁵ és német prédikációm a búcsúról,²⁶ majd valamivel később a Magyarázatokot,²⁷ amelyekben – hogy tiszteletet tanúsítsak a pápa iránt – a búcsút ugyan nem ítélt el mindenestül, ám a keresztény szeretetből fakadó jócselekedeteket ennél előbbre valóknak tartottam.²⁸

Támadt is ebből égszakadás, földindulás. Bevádolnak a pápánál,²⁹ beidéznek Rómába,³⁰ az egész pápaság felkel egy szál magam ellen. Ez 1518-ban volt, Miksa császár augsburgi birodalmi gyűlése idején.³¹ Itt kereste föl a méltóságos választófejedelem, Frigyes, szász herceg³² a pápa követét, Cajetanus bíborost,³³ s elérte nála, hogy ne kelljen Rómába mennem, hanem ő maga hallgasson ki engem, s ügyemet megvizsgálva intézkedjék. Nem sokkal ezután a gyűlés feloszlott.³⁴

¹⁷ Elsősorban Johannes Fabri (1478–1541, 1531-től bécsi püspök) és Johannes Cochlaeus (1479–1552).

¹⁸ Vö. LM 1: 35–41.

¹⁹ Johann Tetzel (1465–1519) 1517. január 22-én kapta megbízatását a péterbúcsú meghirdetésére a magdeburgi érsekség területén.

²⁰ Luther 1508-tól prédikált a kolostor kápolnájában, 1514-től pedig a városi templomban. Doktorrá 1512. október 19-én avatták. A búcsú kritikája 1516-tól jelenik meg ígihirdetéseiben. LVM 6:11–14.

²¹ Brandenburgi Albert (1490–1545) magdeburgi és mainzi érsek.

²² 1517. október 31-én. Magyarul: LVM 7: 64–66. Luther általában nem őrizte meg leveleinek másolatait, így ez az eset kivétel.

²³ Hogy ebből fizesse meg a Rómának járó 21 000 dukátot az engedélyért, mellyel a szentszék hozzájárult, hogy magdeburgi érseksége mellé Albert a mainzi érsekséget is megkaparintsa.

²⁴ A Hieronymus Schulzhoz († 1522) írt levél nem maradt fenn.

²⁵ A 95 tétel fordítása: LM 1: 17–27. Luther egy a pápának írt könyvajánlásában hangsúlyozza, hogy tételeit szűk körben terjesztette, a nyomtatásban történt megjelenés őt magát is meglepte (LM 1: 40).

²⁶ Sermo a búcsúról és a kegyelemről (1518 márciusa): LVM 6: 61–66.

²⁷ A 95 tétel magyarázatának (1518 nyara) fordítása: LM 1: 42–225.

²⁸ Lásd 41–45. tétel: LM 1: 21–22, 170–174.

²⁹ X. Leó római pápa (1513–1521). Albert 1517 novemberében, a domonkosok 1518 januárjában vádolták be Luthert.

³⁰ Az idézés 1518. augusztus 7-én érkezett Wittenbergbe.

³¹ Az I. (Habsburg) Miksa német-római császár (1486–1519) által összehívott birodalmi gyűlés júliusban kezdődött. Az eljárás Luther ügyében már ezt megelőzően megindult Rómában.

³² III. (Bölcs) Frigyes szász választófejedelem (1486–1525) már 1518 márciusában kijelentette, hogy nem engedi Luthert Rómába.

³³ Tomasso de Vio (1469–1534) szülőhelye után a Cajetanus nevet vette fel.

³⁴ 1518. szeptember 22-én.

Eközben már egész Németország belefáradt a római semmirekellők fosztogatásába, kalmárkodásába és vég nélküli szemfényvesztésébe,³⁵ ezért feszülten várta, mi lesz a kimenetele az ügyeknek, ekkora fába ugyanis eddig egyetlen püspök vagy teológus sem merte vágni a fejszét. A közvélemény mindenestre az én pártomat fogta, hiszen mindenki torkig volt a romanisták mesterkedéseivel, amelyek akkor az egész világot gúzsba kötötték.

Elgyalogoltam tehát Augsburgba mint szegény szerzetes,³⁶ Frigyes választófejedelem pénzbeli segítségével,³⁷ s ajánlóleveleivel, melyeket a városi tanácsnak, s más derék embereknek címzett. Három napot töltöttem ott, mielőtt a bíboros elé járultam volna, mert az én jóembereim visszatartottak, s minden igyekezetünkkel lebeszéltek arról, hogy császári menlevél nélkül felkeressem a kardinálist, jöllehet ő naponta elküldött értem. Ez a küldönc³⁸ eléggé terhemre volt: csak vonjam vissza, s minden rendben lesz – hajtogatta. „Ám nagy ügy ez, szövevényes...”³⁹

Harmadnap végül⁴⁰ megérkezvén kérdőre vont, miért nem járulok a bíboros elé, holott az a legjobb indulattal vár rám. Válaszoltam, hogy engedelmeskednem kell azon kiváló férfiak tanácsának, akiknek Frigyes választófejedelem a figyelmébe ajánlott, ők pedig azt tanácsolják, hogy semmiképp se menjek császári védelem vagy menlevél nélkül a bíboroshoz, ám ha ezt megkapom (tárgyaltak már ugyanis róla a császári tanáccsal) hamarosan elébe járulok. Ezen ő felindult: „Micsoda?” – mondta – „Azt hiszed, Frigyes választófejedelem fegyvert fog miattad?” „Ezt egyáltalán nem szeretném” – mondtam. „És hol találsz szállást magadnak?” „A szabad ég alatt” – válaszoltam. Erre ő: „Mit tennél, ha hatalmadban volnának a pápa és a bíborosok?” „Minden tiszteletet megadnék nekik” – mondtam. Ekkor ő olaszos kézmozdulattal⁴¹ ennyit szolt: „Hm”, majd eltávozott, s többé nem tért vissza.

Még aznap hírül adta a császári tanács a kardinálisnak, hogy megkaptam a császári védelmet, azaz a menlevelet, egyúttal figyelmeztette, hogy nem alkalmazhat erőszakot velem szemben. Erre ő állítólag így reagált: „Jól van, úgysis azt fogom tenni, ami a dolgom.” Így indult az egész perpatvar, a többi mind elolvasható az alábbi iratokban.⁴²

Ugyanezen évben hívta meg ide Frigyes választófejedelem Philippus Melanchthon magisztert⁴³ a görög nyelv tanárának, kétségkívül azzal a céllal, hogy a teológiában is munkatársam legyen. Mert hogy mit munkált az Úr ezen eszközével – nemcsak a nyelvek terén, hanem a teológiában is –, elegendő tanúságot szolgáltatnak erről az ő művei, bárhogy is tajtékzik a sátán összes csatlósával.

A következő évben, 1519 februárjában⁴⁴ elhunyt Miksa császár, s a birodalmi jog értelmében Frigyes herceg lett a kormányzó.⁴⁵ Egy időre alábbhagyott ekkor a vihar dühe, s lassanként

³⁵ Ezek a sérelmek (*gravamina nationis Germaniae*) a birodalmi gyűlésen is napirendre kerültek.

³⁶ A rendi előírásokat követve, melyek – kolduló rendhez méltóan – tiltották a lovaglást és a cicomát. LVM 8: 593.

³⁷ Luther 20 aranyat kapott útravalóul.

³⁸ Urbano de Serralonga. LVM 7: 85, 112.

³⁹ „...s én most épp csak fő vonalát vázolva mesélem.” Vergilius: *Aeneis* 1,341–342, Lakatos István fordítása.

⁴⁰ Luther október 7-én érkezett a városba, s másnap jelezte jöttét a bíborosnak. Ennek küldönce 9-étől 11-éig próbált közvetíteni közöttük. Az alábbi beszélgetés tehát 11-én hangzott el. Luther kihallgatása Cajetanus előtt – már a menlevél birtokában – 12-étől 14-éig tartott. Vö. LVM 8: 455, 593–594.

⁴¹ Valószínűleg a középső ujját mutatta. Ezt az obszcén mozdulatot már a római császárkor szatirikus költői is említik. Egy német itt ehelyett „fügét mutatott” volna.

⁴² *Acta Augustana*. Magyarul: LM 1: 287–303.

⁴³ Melanchthon (1497–1560) júliusban kapta kézhez Tübingenben a kinevezést, s augusztus 29-én tartotta székfoglaló előadását Wittenbergben.

⁴⁴ Valójában január 12-én.

⁴⁵ IV. Károly császár aranybullája (1356) a szász választófejedelemet és a rajnai palotagrófot rendeli kormányzókul a birodalom két felén az esedékes császárválasztásig.

elharapódzott a pápai mennykővel – azaz kiközösítéssel – szembeni közöny. Amikor ugyanis Eck és Caracciolo⁴⁶ meghozták Rómából a Luthert sújtó bullát,⁴⁷ és kihirdették, az előbbi itt, a másik Frigyes hercegnek Kölnben, aki ott éppen a frissen választott Károly császárt⁴⁸ fogadta a többi fejedelemmel, a választófejedelmet ez igen kihozta a sodrából, és keményen, keresetlen szavakkal lehordta a széltoló pápistát, hogy Eckkel együtt a távollétében földúlták az ő és János öccse⁴⁹ tartományát, s olyan nagyszerűen kiosztotta őket, hogy pirulva somfordáltak el tőle. A választófejedelem hihetetlen éles eszével átlátta a római udvar fondorlatait, és mesterien tudott bánni ellenfeleivel. Finom szimatával ugyanis sokkal előbb kiszagolt mindent, mint hogy a rómaiak remélhették vagy sejtették volna.

Felhagytak hát végre azzal, hogy megkörnyékezzék őt. Hiszen az ún. Arany Rózsát (mit X. Leó küldött neki ugyanebben az évben) sem méltatta különösebb megbecsülésre, sőt gúnyt űzött belőle,⁵⁰ így a romanisták kénytelen-kelletlen csődöt mondtak igyekezetükkel, hogy behálózzanak egy ilyen derék fejedelmet. A választófejedelem védőszárnyai alatt pedig szépen növekedett az evangélium és széltében-hosszában terjedt. Az ő tekintélye sokakra nagy hatással volt, mivel közismert bölcsessége és tájékozottsága miatt senki előtt nem kerülhetett abba a gyanúba (irigyeit leszámítva), hogy eretnokséget támogat, és eretnekeket védelmez. Ez a körülmény igen nagy kárt okozott a pápaságnak.

Ugyanezen évben volt a lipcsei disputa,⁵¹ melyre Eck kettőnket hívott ki, Karlstadtot⁵² és engem, de én többszöri kérésemre sem kaptam meg György hercegtől a menlevelet,⁵³ úgyhogy nem vitatkozóként, csupán nézőként érkeztem Lipcsébe Karlstadt menlevelének a védelme alatt. Hogy ki áskálódott ellenem, nem tudom,⁵⁴ mert György herceg ekkor még nem volt ellenséges velem szemben, ebben biztos vagyok.

Eck itt felkeresett a szállásomon azzal, hogy hallotta, meghátrálok a vita elől. „Hogyan vitatkozhatnék, ha egyszer képtelen vagyok kieszközölni György hercegnél a menlevelet?” – válaszoltam. Erre ő: „Ha veled nem vitatkozhatom, Karlstadtal sem állok ki, hiszen miattad jöttem ide. És ha megszerzem számodra a menlevelet? Akkor vállalod?” „Szerezd meg” – mondtam, – „legyen kívánságod szerint!” Eltávozott, s hamarosan kézhez kaptam a menlevelet, s ezzel a lehetőséget, hogy részt vegyek a vitában.

Ezt Eck a biztos győzelem, s az ezzel járó dicsőség tudatában tette, mivel egyik tézisemben tagadtam, hogy a pápa isteni jogon feje az egyháznak.⁵⁵ Itt tágas tér nyílt előtte, s kiváló alkalmat adódott, hogy behízelegje magát, s hálára kötelezze a pápát, engem pedig gyűlölet és irigység tárgyává tegyen. Ezt az egész vita során nagy igyekezettel meg is valósította, ám sem a saját tételeit nem sikerült bizonyítania, sem az enyéim cáfolnia, úgyhogy maga György herceg

⁴⁶ Marino Caracciolo (1468–1538) pápai nuncius.

⁴⁷ Exsurge Domine, 1520. június 15. Magyarul: LM 2: 241–259.

⁴⁸ V. Károly német-római császár (1519–1556). Mivel már egy évvel a pápai bulla kibocsátása előtt megválasztották, az alábbi történet anakronizmusa nyilvánvaló. Luthernek nem is az események ismertetése itt a célja, hanem a választófejedelem jellemzése.

⁴⁹ Állhatatos János későbbi száz választófejedelem (1525–1532).

⁵⁰ A választófejedelem nem személyesen vette át a kitüntetést, csupán két tanácsosát küldte érte (1519. szeptember 25.). Az Arany Rózsa balzsammal töltött kehely, melyet a pápa Laetare vasárnapján szentel fel.

⁵¹ 1519. június 27. – július 15. LVM 7: 150–156.

⁵² Andreas Bodenstein, szülővárosa után Karlstadtnek nevezett wittenbergi professzor (1480–1541). A kihívás eredetileg Luthernek szólt, ám Karlstadt is megtámadva érezte magát, így felvette a kesztyűt.

⁵³ (Szakállas) György szász herceg (1500–1539) Lipcsében és az ország déli részén uralkodott. Kezdetben rokonszenvezett Lutherrel, ám attól kezdve, hogy a reformátor Lipcsében védelmébe vette Husz tanait, legádázabb ellenfelévé vált.

⁵⁴ Luther részvételét a lipcsei teológiai kar, kiváltképpen az egyetem rektora igyekezett megakadályozni.

⁵⁵ Luther 13 tételét, s azok magyarázatait lásd LM 1: 340–342, 349–372.

mondta kettőnknek egyszer reggeli közben: „Akár emberi, akár isteni jogon, mégiscsak pápa a pápa.” Ezt a megjegyzést pedig csakis az én érveim hatására tehette, különben egy az egyben Ecknek adott volna igazat.

És ezen az eseten figyelj meg, vagy akár az én példámon, mennyire nehéz kikecmeregni és kivergődni azokból a tévedésekből, melyeket az egész világ példája erősített meg, s melyek a régi megszokás folytán mintegy természetünké váltak. Mennyire igaz a mondás: szokásainak rabja az ember, vagy: a megszokás második természetünk!⁵⁶ Milyen bölcsen írja továbbá Ágoston: „mert a szokásnak nem szegültem ellene, végül szükségszerűséggé változott”.⁵⁷

Én, ki igen szorgalmasan olvastam a Szentírást magam és mások épülésére, s akkor már hét éven át nyilvánosan magyaráztam,⁵⁸ úgyhogy szinte az egészet betéve tudtam, s belőle merítettem a krisztushit lényegét, ti. hogy nem cselekedeteinknek köszönhetően, hanem Krisztusba vetett hitünk által nyerünk igazságot és üdvösséget, végül pedig az említett tételt, hogy a pápa nem isteni jogon feje az egyháznak, vitában védtem meg, azt azonban, ami ebből logikusan következik, nem láttam: ti. hogy a pápa szükségképpen az ördögtől ered.⁵⁹ Mert ami nem Istentől származik, annak az ördögtől kell lennie.

Annyira elfogódott voltam – mint mondtam – mind az anyaszentegyház híretől és nevétől, mind tulajdon megszokásom folytán, hogy a pápát elismertem emberi jogon, pedig ez, ha nem támaszkodik isteni tekintélyre, hazug és az ördög találmánya. Hiszen szüleinknek és tanítóinknak sem azért engedelmessé vártunk, mert ezt ők maguk írják elő, hanem azért, mert ez Isten akarata (1Pt 2,13). Ez a magyarázata annak, hogy türelmesebben viselem el azokat, akik konokul ragaszkodnak a pápasághoz, különösen, ha bibliai könyveket nem olvastak, vagy még világiakat sem, mivel én is, holott annyi éven át szorgalmasan olvastam a Bibliát, ugyanilyen makacssággal kapaszkodtam a pápába.

1519-ben küldte X. Leó – mint mondtam – a Rózsát Karl von Miltitz útján, aki sokáig tárgyalt velem, hogy kibéküljek a pápával.⁶⁰ 70 apostoli breve⁶¹ volt nála, hogy ha Frigyes választófejedelem kiad neki, ahogyan a pápa ezt a Rózsa révén elérni remélte, akkor minden városban kitűzhessen egyet, s biztonságban vihessen magával Rómába.

E tervét Miltitz nyíltan fölfedte előttem: „Martinus, azt hittem, hogy valami agg teológus vagy, aki a kemencesutban üldögélve tanakodik magában, most pedig egy ifjú és egészséges embert látok magam előtt. 25 ezer fegyveressel sem vállalkoznék arra, hogy Rómába vigyelek. Útközben ugyanis kikérdeztem az embereket, mi a véleményük rólad, s lám, ahol egy a pápa híve volt, ott hárman a te pártodat fogták a pápa ellenében.” Az meg tényleg mulatságos volt, hogy az öregasszonyokat és a kislányokat is kérdezgette a szállásán, hogy mit gondolnak a római szentszékről. Azok meg nem ismerve ezt a kifejezést, holmi ülőkére gondoltak, s így feleltek: „honnan tudhatnánk, milyen székek vannak Rómában, fa- vagy kőbútorok?”

Kérte tehát, hogy arra törekedjem, ami a békét szolgálja, maga pedig mindent megtesz, hogy a pápa is ugyanígy járjon el. Szívesen meg is ígértem, hogy készséggel megteszek mindent, amire csak lelkiismeretem vagy az igazság sérelme nélkül képes vagyok, hiszen békeszerető és

⁵⁶ Cicero: *De finibus* 5,25,74.

⁵⁷ *Confessiones* 8,5,10. Vallomások, ford. Városi István. Budapest, 1974. 223.

⁵⁸ Előadói tevékenységét 1513-ban a Zsoltárokkal kezdette Luther.

⁵⁹ Luther már 1518. december 18-án úgy nyilatkozott, hogy az Antikrisztus a római udvarban trónol, ám csak 1520. február 24-én azonosította magát a pápával.

⁶⁰ Miltitz pápai kamarás (1490–1529) 1519. január 4. és 6. között tárgyalt Lutherrel Altenburgban, Spalatin házában. LVM 7: 136.

⁶¹ Pápai rendelet (szemben az ünnepélyesebb bullával) egyszerű irat formájában.

békességre igyekvő ember vagyok, ebbe a perpatvarba is csak erőszakkal ráncigáltak bele, s kényszerűségből tettem mindazt, amit tettem. Nem én tehetek róla.⁶²

Magához hívatta⁶³ továbbá Miltitz a domonkosrendi Johann Tetzelt,⁶⁴ aki elsősorban felelős volt az egész tragédiáért, s olyan pápai dorgálásban részesítette, hogy ez, ki addig mindenki réme, s rettenthetetlen vádaskodó volt, teljesen megtört, ettől kezdve már csak egyre sorvadt, végül elemésztette a bánat. Mihelyt értesültem erről, még halála előtt egy baráti levélben vigasztaltam, biztattam, hogy szedje össze magát, s ne gondoljon rám félelemmel, ám feltehetőleg a lelkiismeret furdalásba, s a pápai kegy elvesztésébe belehalt.⁶⁵

Karl von Miltitz kudarcot vallott, terve meghiúsult. Szerintem, ha a mainzi érsek már az elején, mikor figyelmeztettem, azután a pápa, mielőtt meghallgatásom nélkül elítélt és bulláival mennydörgött, ugyanezt a tervet követték volna, melyet Miltitz már túl későn kovácsolt, s rögtön megfékeztek volna Tetzelt tombolását, akkor nem került volna sor ilyen perpatvarra. Egyedül a mainzi érsek tehet erről, akit bölcsessége és ravaszsága cserbenhagyott, mikor a számat be akarta fogni, s a búcsúkon szerzett pénzét zsebre vágni. Most már hiába a fejtörés, hiába az erőfeszítés. Az Úr felébredt, és ítéletre hívja a népeket (Dán 9,14; Ézs 3,13). Meg is ölhetnek akár, mégsem érnék el, amit kívánnak. Sőt, még kevésbé érnék el holtunkban, mint életünkben.⁶⁶ Néhányuk, kiknek nem teljesen dugult el az orra, már szimatolja is ezt valamennyire.

Közben már – még ebben az évben – újra nekiláttam a Zsoltárok magyarázásának,⁶⁷ abban bízva, hogy Szent Pál Római és Galata levele, valamint a Zsidókhöz írt levél iskolai előadása után⁶⁸ ezt már nagyobb gyakorlattal teszem. Valami egészen különös égő vágyakozás fogott el, hogy Pál apostol Római levelét megértsem. Ennek azonban akadályja volt. A világeért sem szívem vérenek a hidegsége, hanem egy igehely, mégpedig az 1. részben: „mert Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki benne”. (Róm 1,17) Gyűlöltem ugyanis ezt a szót: „Isten igazsága”, mivel – az összes tanító szokása és szóhasználata szerint – azt tanultam, hogy ezt filozófiai értelemben kell venni mint ún. formális vagy aktív igazságot, mely szerint Isten igaz, és amellyel megbünteti a bűnösöket és a nem igazakat.

Én pedig az igaz és bűnösöket büntető Istent nem szerettem, sőt ellensége voltam neki. Bármennyire kifogástalan volt ugyanis mindenkor szerzetesi életem, Isten előtt bűnösnek éreztem magam, lelkiismeretem állandóan háborgott, és semmiképpen nem tudtam abban bizakodni, hogy elégtételeim kiengesztelik őt. Így én haragudtam Istenre, s ha nem is volt bennem hallgatag káromlás, nagyon erősen zúgolódtam Isten ellen. Ezt mondtam: Hát nem elég, hogy a nyomorult és örökre elkárhozott bűnösöket az eredendő bűn következtében mindenféle baj terheli a Tízparancsolat törvénye által, – nem, ez az Isten az evangéliummal a régi szenvedésre új szenvedést halmoz (Jer 45,3), és az evangéliumban is az ő félelmetes igazságát és haragját tárja fel! Így toporzékoltam, dühös, felzaklatott lélekkel, és az idézett íráshelynél kíméletlenül viaskodtam Pállal; emésztő vágy égetett, hogy megtudjam, mit is akar itt Szent Pál.

Ez mindaddig tartott, míg végül hosszú napokon és éjszakákon át tépelődvén (Zsolt 1,2) Isten kegyelméből felfigyeltem az igék összefüggésére. Éspedig: „mert Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki benne... ahogyan meg van írva: »Az igaz ember pedig hitből fog élni«”. Ekkor

⁶² Luther nyilatkozatát lásd LM 1: 313–319.

⁶³ 1519. január 20-án Lipcsében. LVM 7: 141.

⁶⁴ Johann Tetzel (1465–1519).

⁶⁵ 1519. augusztus 11-én a lipcsei domonkos kolostorban.

⁶⁶ Luther a következőképp fogalmazta meg tulajdon sírfeliratát: „Éltem dögvész volt, de halálom döf le, te pápa!” (*Pestis eram vivens, moriens ero mors tua, papa.*) LVM 8: 386.

⁶⁷ Első zsoltárelőadásait (*Dictata super Psalterium* WA 55 I-II) Luther 1513 augusztusától 1515 októberéig tartotta.

A második előadásorozat (*Operationes in Psalmos* WA 5) 1518 őszén kezdődött.

⁶⁸ Ezt a három levelet Luther 1515 őszétől 1518 húsvétjáig magyarázta (WA 56–57).

Isten igazságát úgy kezdtem értelmezni, mint azt az igazságot, melyben az igaz ember Isten ajándéka folytán él, mégpedig hitből. Most kezdtem megérteni, hogy ennek az igének: „Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki az evangéliumban”, az az értelme, hogy ti. ez az igazság elfogadott (passzív) igazság, mellyel minket a kegyelmes Isten igazzá tesz a hit által, amint megíratott: „Az igaz ember pedig hitből fog élni”.

Ekkor úgy éreztem, mintha teljesen újjászülettem volna, s mintha tárt kapukon magába az Édenkertbe léptem volna be. A teljes Szentírás azon nyomban más arcát fordította felém. Ezután emlékezetből átfutottam az egész Szentírást és összegyűjtöttem az idevágó egyéb kifejezéseket is. Így például „Isten munkája”, azaz az a munka, amit Isten véghezvisz bennünk; „Isten ereje”, amellyel ő minket megerősít; „Isten bölcsessége”, mellyel ő minket bölccsé tesz; „Isten erőssége”, „Isten üdvössége”, „Isten dicsősége”.

Amennyire előzőleg az „Isten igazsága” kifejezést gyűlöltem, annyira nagy lett most az a szeretet, mellyel ezt az én legkedvesebb igémet magasztaltam. Így Pálnak ez a mondása számomra valóban az Édenkert kapujává lett. Később olvastam Ágostonnak A lélek és a betű című könyvét, melyben várakozásom ellenére azt találtam, hogy „Isten igazságát” ő is hasonlóan értelmezi, ti. annak az igazságnak, mellyel Isten ruház fel bennünket, amikor megigazít minket.⁶⁹ Ő ugyan ezt nem részletezi, és Krisztus igazságának nekünk ajándékozásáról nem mond meg mindent világosan, mégis azt akarja, hogy Isten igazságát olyan igazságként tanítsák, amellyel mi igazakká tétetünk.

Ezekkel a felismerésekkel magamat már jobban felvértezve kezdtem hozzá másodszer a zsolnármagyarázatokhoz, s munkám egy nagy kommentárhoz vezetett volna, ha nem kellett volna a megkezdett művet újfent félbehagynom,⁷⁰ mikor a következő évben V. Károly császár birodalmi gyűlése Wormsba szólított.⁷¹

Ezeket pedig, kedves olvasó, azért mondom el, hogy mikor irataimat olvasod, ne felejtsd el, hogy én is – mint az imént mondtam – azok közül való vagyok, akik, mint Ágoston írja magáról, írás és tanítás közben haladtak előre,⁷² és nem azok közül, akik senkiből hirtelen a legnagyobbak lettek, holott valójában továbbra is senkik, nem dolgoztak, nem próbáltak, nem tapasztaltak, ám egyszerűen azt hiszik, hogy a Szentírás egész lelkét első tekintetre kimerítik.

Eddig, 1520–21-ig húzódott a búcsúk ügye, ezt követik a szentséggyűlölők⁷³ és az anabaptisták dolgai, melyekhez a további kötetekben fűzök majd előszót, ha még élek.⁷⁴

Élj boldogul az Úrban, kedves olvasó, és imádkozzál, hogy az ige terjedjen és ellenálljon a Sátánnak, mert hatalmas és gonosz ő, most is kegyetlenül dühöng, mivel tudja, hogy napjai meg vannak számlálva (Jel 12,12), s veszélyben forog helytartójának, a pápának birodalma. Isten pedig erősítse meg bennünk az ő munkáját, s végezze el, amit elkezdett bennünk (Fil 1,6) az ő dicsőségére. Ámen.

1545. március 5-én.

⁶⁹ *De spiritu et littera* 9,15 (PL 44: 1841,209).

⁷⁰ Az utolsóként elkészült (sajtó alá rendezett) magyarázat a 22. zsolnárré.

⁷¹ A császár már 1520-ban felszólította Bölcs Frigyeset, hogy Luthert is hozza magával a birodalmi gyűlésre, de a választófejedelem ezt elutasította. Erre Károly 1521. március 6-án közvetlenül a reformátort idézte meg, aki április 2-án hagyta el Wittenberget.

⁷² *De octo Dulciti quaestionibus* 3,3 (PL 40: 160). Vö. LVM 7: 580.

⁷³ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwinglianizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítőteológiák), ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

⁷⁴ Luther itt a német művek wittenbergi kiadásának második kötetére gondolt, mely sajtó alatt volt már, mikor meghalt (1548-ban jelent meg).